

Panebiancův organizační model a jeho aplikovatelnost na transformaci komunistických stran v západní Evropě

MARTIN MEJSTŘÍK*

Abstract: Panebianco's Organizational Model and its Applicability on the Transformation of Communist Parties in the West Europe

The paper deals with the organizational model of political parties created by Italian political scientist Angelo Panebianco. For presentation of this, outside Italian academic discourse, an „unknown“ model is necessary to briefly describe the whole organizational theory and to introduce the review of this model. After that we examine the applicability of Panebianco's scheme on the structural transformation of communist political parties at the end of 1980s. This suitability will be measured on the case example of the Italian Communist Party (PCI). The PCI was historically the strongest and most influential communist party outside the Soviet bloc and that is why it is convenient to apply the organizational model to the organizational changes of the PCI during its transformation. We also define five main criteria of these changes and their compatibility with the Panebianco's model. Thus the main aim of this paper is to prove the suitability of the organizational model not only to the structural transformation of the Italian communists but using this case example also to the universal transformation of the communist parties in the western world.

Keywords: Angelo Panebianco, Party organization model, Italian Communist Party, Institutionalization

DOI: 10.5817/PC2013-3-282

1. Úvod

Italský politolog Angelo Panebianco ve své dnes již klasické práci *Stranické modely: organizace a moc v politických stranách* představil svůj model organizace politických stran, který se stal velkým přínosem do italského akademického diskurzu o politických stranách a jejich modelech.¹ Cílem této studie je představit toto schéma i české odborné veřejnosti a posoudit jeho aplikovatelnost na organizační přeměny komunistických stran (více či méně dosažené) během jejich transformace. Jako modelový případ, na jehož základě budou zhodnocena kritéria vycházející z výše citovaného modelu, bude použita transformace organizační struktury Italské komunistické strany (*Partito comunista italiano*, PCI). Na ní bude možné dokázat, či naopak

---

* Martin Mejstřík je doktorským studentem působícím na Institutu Mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice. Email: mejstrik.m@seznam.cz.

vyvrátit vhodnost Panebiancovy koncepce ve vztahu k obecným transformačním teoriím komunistických stran (Kitschelt, Ishiyama). Kromě této koncepce totiž existují také další modely snažící se nalézt interpretační rámec transformací komunistických stran. Jedná se zejména o schéma Panebiancovy krajanky Anny Bosco či o Katz-Mairova kritéria kartelové strany. Cílem této studie je tedy představit Panebiancův model a ukázat ho jako nejvhodnější k aplikování na komunistické strany v západní Evropě a jejich přeměnu na moderní politické subjekty. Studie si naopak neklade ambice aplikovat tento model na středo- a východoevropské komunistické strany a jejich transformaci. K tomu by bylo nutné využít několika dalších případových studií, na nichž by mohla být testována níže popsaná kritéria Panebiancova schématu.

2. Teorie organizace politických stran

Abychom však mohli analyzovat Panebiancův organizační model a zhodnotit jeho aplikovatelnost na transformace komunistických stran, bude zapotřebí nejprve se podrobněji zmínit o organizačních teoriích politických stran, ze kterých toto schéma vycházelo. Za průkopnickou práci, která definovala stranickou strukturu, se dá označit studie organizace politických stran z pera německého sociologa Roberta Michelse, která přispěla zejména k definování a ukotvení pojmu masová strana.²

Ve své slavné knize *Strany a vůdcové: k sociologii politického stranictví* z roku 1912 Michels formuloval několik základních premis o organizaci a fungování politických stran a jejich možnostech uvnitř demokratických politických systémů.³ Nejznámější z nich, tzv. „železný zákon oligarchie“, nám říká, že každá forma organizace bez ohledu na to, jak je demokratická na svém počátku, se nakonec nevyhnutelně vyvine v oligarchii, což činí prakticky nemožnou existenci čisté demokracie, zejména ve velkých skupinách a organizacích. Podle Michelse jsou tedy demokracie a velké složité organizace v přímém rozporu (Michels 1912: 204). To znamená, že je chování jedince vždy určováno charakteristikou skupiny a jejich lídrů. Za modelový případ považoval Sociálnědemokratickou stranu Německa, jejíž vedení se rekrutovalo ze světa intelektuálů buržoazního původu a zároveň zastupovalo zájmy dělnické třídy (Michels 1912: 210). Další modelový případ pak v 50. letech rozpoznal Seymour Martin Lipset v Mezinárodní typografické unii (ITU).⁴

Na základě „železného zákona“ definoval Michels politické strany jako nepostradatelný prvek v moderních demokraciích a pro zkoumání těchto systémů považoval za nezbytné zabývat se stranickou organizací. Redukoval tak analýzu formy politické moci na analýzu rozdílných mocenských stupňů oligarchie uvnitř politického systému podle premisy „Kdo říká organizace, říká oligarchie“ (Michels 1912: 205). Podle ní moderní demokratické systémy vyžadují vysoký stupeň politické organizovanosti, což vytváří politické strany, ve kterých je struktura moci dělena oligarchickým principem na menšinu, jež řídí, a masu členů, kteří jsou řízeni.⁵

Dalším důležitým bodem vyplývajícím z Michelsova pesimismu je role, kterou sehrává stranické vůdcovství. Politické strany ze své podstaty produkují lídry oligarchického typu, jejichž přirozenou touhou je podíl na politické moci a neustálé rozšiřování vlastního dominia. V protikladu k vedení stran pak stojí apatické masy, které mají potřebu být vedeny a takřka automaticky vkládají své osudy do rukou kohokoli, kdo jim slíbí splnit jimi vysněný cíl. Takového vůdce pak oslavují a vzývají jeho kult osobnosti (Le Bon 1895: cpt. III). Vážným

problémem, který může celou fungující oligarchickou strukturu ohrozit, je pak boj o moc uvnitř vedoucí skupiny způsobený např. generační propastí, odlišným sociálním zázemím či rozdíly v legitimitě moci (vertikálně je tento boj velmi nepravděpodobný).

Volení lídři opírají tuto legitimitu o nutnost konsensu se stranickými masami a vytváří tak *demagogické* vedení, zatímco straničtí lídři, kteří se dostali k moci díky kontrole stranického aparátu (klasická „party machine“ Weberovského typu), vytvářejí vedení *byrokratické*. Oba způsoby vedení jsou zpočátku v přímé kontrapozici, avšak později se podle další Michelsovy premisy o „konzervování stávající moci“ spojují, až se zcela promísí a vznikne opět jednotná stranická elita – Michels považoval demagogii za velké nebezpečí samé podstatě politických systémů (Michels 1912: 87).

Koncept masové strany následně rozvinul Maurice Duverger modifikací Michelsovy teze. Ve svém díle *Les Partis Politique* z roku 1951 viděl stranickou organizaci ne jako oligarchistické uskupení, ale jako produkt „sociálních sil“, zejména skladby elektorátu (Duverger 1992: 151–182). Nejprve definoval *stranu notáblů*,⁶ preferující kvalitu svých členů nad kvantitou a vyznačující se flexibilní a slabou stranickou disciplínou založenou na osobních ambicích jednotlivých členů a na jejich schopnostech zajistit straně přízeň sponzorů. Dnešní terminologií řečeno klasickou stranu notabilů liberálních režimů před 1. světovou válkou. Tyto strany měly být podle Duvergera výsledkem omezeného volebního práva, zatímco to všeobecné mělo produkovat *strany s masovou členskou základnou* – strany s vertikální hierarchií a silnou ideologií založené na účasti každého člena na stranickém rozhodování a spoléhající na svůj hlavní zdroj příjmů v podobě členských příspěvků. Jak však správně poznamenávají Joseph a Mildred Schlesingerovi ve své stati o Duvergerovi, francouzský politolog dospěl k mylnému pozitivistickému závěru, že masové strany jsou jako demokratičtější instituce předurčeny, aby nahradily strany „kádřů“ (Schlesinger 2006: 59). Navíc stanovil dosti nejednoznačná rozlišovací kritéria mezi oběma entitami, mezi nejdůležitější např. řadil touhu po funkcích v protikladu ke vzdělávání členské základny (Schlesinger 1978: 212).⁷

Masovou stranu jako finální stádium vývoje politických stran jako první zpochybnil v 60. letech americký politolog německého původu Otto Kirchheimer. Jako člen Frankfurtské školy odmítal pozitivistické vidění světa a jeho politické myšlení bylo ovlivněno Habermasovou tezí o „amerikanizaci“ evropské politiky, tj. situací, kdy je volič pasivním konzumentem a je mu vyhrazena role pozorovatele legitimizujícího rozdělení politické moci (Habermas 2000: 15). Tento proces je samozřejmě spjat se vzrůstající mocí masmédií, která transformují veřejnou komunikaci do marketingu, reklamy a televizní zábavy. Podle Petera Dahlgrena dokonce dochází k refeudalizaci společnosti, ve které je volič redukován na diváka, jehož údělem je nechat se pravidelně mobilizovat, ale jehož proniknutí do politických otázek je redukováno na minimum (Dahlgren 1995: 25).

Právě rozvoj těchto fenoménů podle Kirchheimera umožnil stranickým lídrům zapůsobit na mnohem větší část voličů stejným způsobem, jako se podnikatel snaží prodat své zboží zákazníkům (Kirchheimer 1966: 192). Na základě toho definuje nový model politické strany a nazývá ho *catch-all party*. Model se vyznačuje pěti základními znaky: 1) Drastické snížení stranické ideologie doprovázené nárůstem vlivu zájmových skupin. Strany se začínají posunovat pryč ze společnosti směrem ke státnímu aparátu, což se odráží v poklesu politického aktivismu a otupením třídního napětí. 2) Pokračující posilování stranických lídrů, jejichž akce jsou nyní posuzovány z pohledu jejich efektivity v rámci celého sociálního systému spíše než

jako cíle jejich vlastních zájmů. 3) Oslabení role člena strany jako jednotlivce, jehož role je posuzována jako historický relikv, který může poškodit image nově budované catch-all strany. Dochází ke stále většímu prohlubování rozdílů mezi členy a stranickými lídry. 4) Překročení limitů třídní společnosti směrem k co nejširšímu náboru voličů. Katolické strany tak např. můžou soupeřit o hlasy všech voličů, vyjma radikálních anti-klerikálů. 5) Zajištění přístupu k různým zájmovým skupinám z finančních a volebních důvodů (Kirchheimer 1966: 190).⁸

První, kdo se dokázal na novou situaci adaptovat, byli socialisté, či jak je nazývá Kirchheimer – „lidové strany“ (Kirchheimer 1966: 184). Tyto strany selhaly v integraci svých voličů do oficiálního politického systému, zejména přes odpor „buržoazních“ stran (liberálů a křesťanských demokratů). Byly nuceny vzdát se svého úsilí politicky vzdělat nepriviligované občany a místo toho se soustředily na maximalizování počtu jejich hlasů ve volbách. Tato přeměna se však neodehrávala bez problémů. Kirchheimer byl velmi kritický k vývoji catch-all stran. Svoji argumentaci zakládal na sociálnědemokratické perspektivě a důrazu na právech nepriviligovaných vrstev, které se právě novým stranickým modelem ocitly v ohrožení. Tento model by fungoval pouze v ideálním případě, kdy by všechny vrstvy obyvatel měly rovný přístup ke vzdělání, což podle Kirchheimera není uskutečnitelné.

Podle něj naopak dochází k tomu, že transformace masových stran na catch-all strany redukuje jejich zastupitelskou funkci, kterou striktně omezuje na „efektivní výběr politického personálu“ (Krouwel 2003: 32). Tyto nové elity by pak naplňovaly své vlastní politické ambice na úkor mobilizace občanů k základním přeměnám společnosti tak, jak to zamýšlely masové strany. To vzbuzovalo v Kirchheimerovi strach z následného zneužití popularity nějakým demagogem za účelem ustavení pseudolegitimní autokracie, čemuž se dá podle něj zabránit pouze posílením pravidel demokracie, politických práv občana a zajištěním svobodných voleb (Kirchheimer 1955: 379).⁹ Dalším velkým nebezpečím je podle Kirchheimera postupné splynutí catch-all stran se státem, kdy se stávají stále více a více závislé na státních prostředcích (klasickým případem jsou finance za počet získaných křesel ve volbách). Vytrácí se prakticky jejich opoziční potenciál, spojený se snahou o základní změny systému, což systém zakonzervuje ve stavu, kdy se strany oddělily od občanské společnosti a ponechaly tak občanovi jako jednotlivci pouze pasivní roli ve stranické politice (Krouwel 2003: 56).

Kirchheimer tak jako první upozoroval na formování kartelové strany založené na procesu depolitizace, konstantního oslabování opozice a absolutní moci „volebních mašin“. Tento proces charakterizoval sice za politováníhodný, avšak nevyhnutelný (Panbianco 1989: 267). Ke stejnému závěru došel o rok později ve své studii *Political Parties in Western Democracies* i americký politolog Leon D. Epstein. Ten tvrdil, že pro strany není výhodné nabízet občanům možnost participace na politickém procesu, naopak je nutné omezit vnitrostranickou demokracii a aktivismus, aby tak strany zůstaly konkurenceschopné ve volebním klání. Tento proces Epstein nazývá *contagion from the right* – ekvivalent českého pojmu „dextrismus“ (Epstein 2000: 99),¹⁰ jelikož jednoznačným vítězem celého procesu budou nesocialistické strany, které postupem času převezmou dominantní roli. Na rozdíl od Kirchheimera tedy nepovažoval catch-all model za nový fenomén, ale za znovobjevení se struktury starých elitistických stran. Navíc se od svého pesimistického německého kolegy, který nově vzniklého modelu litoval, Epstein lišil v pozitivním vidění celého vývoje, nejenže je to podle něj proces nevyhnutelný, ale také mající příznivý dopad na fungování politického systému, ve kterém již značně opotřebované masové strany ztratily svůj progresivní potenciál (Epstein 2000: 118).

Vycházejíce z těchto základních premis se v následujících letech většina teoretiků politických stran věnovala zejména fenoménům „konce ideologie“ a oslabování sociálního štěpení (Broughton 1999), důležitosti silícího stranického vedení, které slouží jako odrazový můstek pro dominantní politické individuality, či významu plošných průzkumů veřejného mínění pro vytváření volebních strategií (Maor 1997). Zkoumána byla také otázka vágnosti a nekonkrétnosti volebních slibů jako typický znak catch-all stran (Mair 1997).

Posledními, kdo Kirchheimerovu teorii rozvinuli, byli Robert Katz a Peter Mair, kteří ve své stati rozšířili výše zmíněný model a zasadili ho do kontextu 90. let. Tuto modifikaci pak nazvali *kartelovou stranou*. Na rozdíl od catch-all či profesionální volební strany se kartelová strana vyznačuje několika výraznými odlišnostmi: 1) Členové hrají opět větší roli díky principu stranických plebiscitů. 2) Vytrácí se poslední zbytky vazeb na společnost. 3) Dochází ke kartelovým dohodám mezi starými stranami vůči „nově příchozím“ (neopopulisté, zelení, libertariáni). 4) Strana se koncentruje zejména na svůj volební profil. 5) Hlavním zdrojem financování se stávají veřejné zdroje jako kompenzace za obdržené mandáty ve volbách. 6) Naprosté vymizení ideologických aspektů při určování programu. 7) Začíná převládat „politický vzkaz“ nad volebním programem. 8) Naprosté podřízení politické komunikaci za využití masmédií (Katz a Mair 1995: 5–28).

Došlo tak k přecenění sociologického výkladu Kirchheimerovy analýzy, kdy zcela stranou zájmu zůstala neméně významná otázka přeměny stranické organizace. Tohoto tématu se chopil italský politolog Angelo Panebianco a na jejím základě vystavěl svůj organizační model politických stran.

3. Panebiancův organizační model

Italský diskurs o politických stranách a jejich organizaci byl dlouhou dobu ovlivněn tradičním negativistickým pohledem na politické strany jako takové, který se v Itálii formoval na konci 19. století. Pohledem tehdejších autorů vykazovala liberální savojská monarchie znaky slabého parlamentarismu, který byl nucen překonávat jak vnější problémy legitimacy ve sporu s papežem, tak vnitřní rozbroje mezi monarchisty a republikány. V tomto silném antiparlamentním prostředí byly strany viděny jako sektářské skupiny podobné svobodným zednářům, které mají své symboly a zejména svoji ideologii, již nejsou ochotny obětovat žádnému kompromisu (Pombeni 2010: 159).¹¹ Krize politického systému liberálního státu v předvečer 1. světové války pak byla viděna jako potvrzení destabilizačního vlivu stále více se štěpícího politického spektra, tentokrát na bázi sociálních rozdílů. To pak mělo znemožňovat existenci kompaktních vlád, které tak byly absolutně závislé na vyjednávání uvnitř parlamentu.¹²

Nedůvěra ke stranám jako nezbytné součásti politického systému se ještě prohloubila během období fašismu, kdy byly vyzdvihovány přednosti korporativní vlády jedné strany nad pluralitním chaosem demokracie. Tzv. „fašistická demokracie“ nebyla hlavně ve své počáteční fázi nic jiného než vyústění elitistických teorií o úzké skupině řídicí chod celého státu (jednalo se zejména o Velkou fašistickou radu před jejím oslabením v roce 1938, kdy se však Itálie již vydala směrem k totalitarismu nacistického typu). Politická filozofie antistranictví se v podobě nově vznikajících fakult politických věd rychle prosadila mezi italskými politiky a velmi výrazným způsobem ovlivnila i jejich poválečnou myšlenkovou katarzi.¹³

Po 2. světové válce v rámci všeobecného negování veškerých fašistických teorií a v souvislostech nově vznikajícího systému postaveného na fungování tří velkých stran (Křesťanské demokracie – DC, Italské socialistické strany – PSI a PCI) byly společenské vědy v Itálii velmi výrazně ovlivněny Mauricem Duvergerem, jeho zákony a výzkumem masových stran. Rozvojem těchto teorií pak dosáhlo světového věhlasu hned několik italských politologů, včetně slavného Giovanniho Sartoriho. Stranou zájmu však zůstával organizační rámec politických stran a jeho přeměna tváří v tvář krizi tradičních masových stran. O nápravu tohoto stavu se ve své dnes již klasické analýze *Modelli di partito* z roku 1982 postaral boloňský profesor Angelo Panebianco.

V ní se musel vypořádat se dvěma stále převládajícími předsudky v teoriích politických stran. A to s „předsudkem sociologickým“, tvrdícím, že strany jsou politickým vyjádřením sociálních rozdílů a že fungují jako jejich zrcadlo, což bylo aplikováno zejména na dělnické a buržoazní strany.¹⁴ Panebianco tento předsudek správně odmítl s poukazem na nemožnost mechanické aplikace typu strany na její organizační model a na přílišnou složitost a specifitu vztahů mezi stranou a jejím elektorátem (Panebianco 1989: 25). Dále se musel vypořádat také s „předsudkem teleologickým“, který přisuzuje stranám a priori jejich cíle vycházející z příslušných ideologických základů. Tvrdí také, že jediným *raison d'être* politických stran jsou jejich cíle, a za příklad uvádí strany radikální či revoluční.

Aby tyto premisy Panebianco překonal, definoval si strany jako „arény, tedy místa konfliktu o kontrolu nad zónami nejistoty“ (Panebianco 1989: 24). Co myslel těmito zónami? Jedná se o oblasti, které jsou důležité jak pro vnitřní, tak pro vnější chod strany jako např. rozhodovací pravomoci, vztahy s veřejností, financování, nábor nových členů či formální pravidla. O tyto oblasti pak svádí boj skupina hráčů (předseda strany, jednotliví členové vedení, sponzoři, odboráři...), která navenek tvoří dominantní koalici, jež ovládá chod strany. Do jaké míry je tato strana pevná a dlouhodobá, či naopak nekompaktní a s krátkou životností, to pak záleží na schopnosti distribuce „stimulů“ členské základně. Tyto pobídky mohou mít buď *kolektivní* charakter, zpravidla morální, cílený na ideologické členy a jejich souměřitelnost se stranou, založený na solidaritě a rovnosti s ostatními členy, či charakter *selektivní* – zaměřený na získání moci, statusu či materiálního prospěchu uvnitř strany stranickými kariéristy. Podle Panebianca totiž „i ten nejposlednější straník kontroluje vlastní maličkou zónu organizační nejistoty“ a stává se tak pro stranu potřebným (Panebianco 1989: 26).

Právě analýzou vnitrostranického chování jednotlivých „zájmových“ skupin se dá vyvrátit výše popsany sociologický předsudek. Dominantní koalice aktérů tvoří heterogenní prvek, který naslouchá a reaguje jak na vnitřní, tak na vnější podněty bez ohledu na sociální dělení. Příkladem je samotná existence catch-all stran, která je na těchto principech postavena. Dá se jí vyvrátit rovněž zmíněný teleologický stereotyp, mezi členy strany jsou distribuovány „pobídky“ výměnou za podporu, na základě které jsou *ad hoc* formovány cíle strany, které jsou tak vzdáleny prapůvodním ideologickým základům.

Po vyvrácení stereotypních argumentů Panebianco analyzoval vlastní organizační vývoj stran. Nejprve tyto strany charakterizoval jako „dobrovolná byrokratická sdružení udržovaná věrností elektorátu identifikujícího se s tímto sdružením a vyrovnávající potřebu uspokojit individuální zájmy s potřebou udržovat organizační loajalitu“ (Panebianco 1989: 38).¹⁵ Poté v organizativním modelu vycházel z premisy, že strany si po svém vzniku musí projít fází institucionalizace, než u nich dojde k „organizační dospělosti“.¹⁶ A právě tento proces je

podmíněn několika základními charakteristikami. Podle způsobu rozvoje strany a jejího pronikání do společnosti se dá hovořit o dvou modalitách – *penetraci* – podle které se stranické vedení snaží o záměrné rozšiřování svých „vedlejších institucí“. Jedná se o organizaci řízenou shora, ve které je nezbytná existence kohezivního „středu“ strany a která vytváří kompaktní stranickou elitu se silným lídrem. Strany pak jsou stabilními entitami řízenými centralizovaným aparátem, které netrpí vnitřními otřesy. Za klasické případy můžeme považovat německou SPD či západní komunistické strany se svými organizacemi zasahujícími do nejrůznějších aspektů běžného života svých členů „od kolébky až po rakev“ (Mannheimer 1986: 64).¹⁷

Opakem penetrace je rozvoj *difúzí* – spontánní hnutí jsou organizována lokálními elitami a teprve později se integrují na národní úrovni. Konstrukce zdola pak má za následek turbulentní proces boje o moc mezi různými silnými lokálními skupinami, čímž je nutí k vysokému stupni politického vyjednávání a ke schopnosti nalézt funkční kompromis. Typickými zástupci rozvoje difúzí jsou německá CDU, formovaná regionálními federacemi, a francouzská Socialistická strana (a zejména její předchůdkyně SFIO), která je založená na množství ideologicky rozdílných fragmentů.

Druhým kritériem institucionalizace stran je podle Panebianca zdroj legitimacy. Ta může být postavena na budování struktury vlastními silami, vlastními elitami a bez přítomnosti vnějšího sponzora, který tento proces ovlivňuje. V tomto případě hovoříme o legitimitě *interní*. Podle Maora jsou typickými příklady britští konzervativci a liberálové, kteří měli za staletí své existence dostatek prostoru na svůj vnitřní rozvoj (Maor 1997: 71). Na opačném konci stojí strany postavené na legitimitě *externí*, jejichž elity jsou přímo ovlivňovány vnějšími „sponzory“ (finanční kruhy, lobbisté, cizí mocnosti apod.), což jim zabráňuje vytvořit silné a nezávislé stranické vedení, které by bylo loajální členské základně a ne vůči externím skupinám. Vnější legitimita rovněž snižuje schopnost strany tlumit její frakcionalizaci a uspokojit její odbojné členy. Klasickým případem tohoto typu je britská labouristická strana, jejíž legitimita byla dlouhá léta závislá na odborech.

Tabulka č. 1:

	Penetrace	Difúze
Interní legitimita	SPD, Konzervativní strana	Francouzští socialisté, CDU
Externí legitimita	Západní komunisté	Labouristická strana, DC
Institucionalizace	SILNÁ	SLABÁ

Zdroj: Panebianco 1989: 129.

Na institucionalizaci strany má také výrazný vliv role charismatického lídra v jejím čele. Tento typ vůdců vychází ze způsobu legitimacy strany. Pokud ji strana čerpá zvenčí, je podle Panebianca vyloučena existence charismatických lídrů v takovémto typu politického uskupení, což je názorně vidět u komunistických stran nebo u labouristické strany. Tyto strany se vyznačovaly silnou centralizací, vysokou byrokratizací a emancipačními hnutími, což byly charakteristiky vylučující existenci „situačního“ charismatického lídra (Panebianco 1989: 131). Nejvíce se naopak tito lídři objevují v čele stran s vnitřní legitimitou, které penetrovaly do celé společnosti (příkladem lze uvést britskou Konzervativní stranu či německou SPD). Celý

koncept charismatických lídrů je však přísně spjat s masovými stranami a s jejich úpadkem končí také éra těchto výrazných vůdců (např. Winston Churchill či Charles de Gaulle).

Strany, které vykazují slabou míru institucionalizace (primárně ty rozšiřující se difúzí), tak mají nízkou míru „systémnosti“, což dává vznik velmi heterogenní stranické struktuře.¹⁸ Jednotlivé elementy tak mají autonomní kontrolu nad zdroji nezbytnými k jejich existenci nezávislé na stranickém centru. Na druhou stranu silná institucionalizace u stran, které penetrovaly do celé společnosti, má za následek vzájemnou propojenost stranických elementů a jejich závislost na stranickém centru (kontrola jednotlivých zón nejistoty je u nich mnohem méně autonomní než u stran s nízkou „systémností“). Silně institucionalizované strany disponují větší možností obrany proti náhlým změnám politického prostředí (stranický či volební systém). Jejich centralizovaná struktura se však může ukázat jako slabina v momentě propuknutí krize v jedné z buněk. Díky jejich vzájemné závislosti dojde rozšíření krize do celé stranické struktury (typickým příkladem této „náказы“ je šíření reformních nálad u některých komunistických stran). Slabinou silně institucionalizovaných stran je rovněž malá diversifikace finančních zdrojů a tím pádem potenciální finanční nesnáze při ztrátě byť jen jednoho sponzora. Slabě institucionalizované strany naopak spoléhají na pluralitu finančních zdrojů, což mimo jiné funguje jako prevence před externí kontrolou ze strany jednoho silného sponzora (Panebianco 1986: 58–59).

Na základě výše popsaných kritérií si Panebianco stanovuje empirické indikátory organizace politických subjektů a jejich transformace z masových stran do nového typu, který raději než catch-all nazývá *profesionální volební strana* (*partito professionale elettorale*). Činí tak proto, aby zdůraznil profesionalizaci nového modelu založeného na využívání moderních médií a pečlivého „čtení“ politického prostředí. Na rozdíl od catch-all stran mají profesionální volební strany mnohem úžeji vymezený zájem, jímž je vyhrát volby a získat pro sebe co největší podíl na rozhodování (Mair 1997: 145).

Organizaci stran tak Panebianco analyzuje podle následujících ukazatelů: 1) počet a důležitost placeného personálu strany, 2) způsob financování strany, 3) skladba stranického vedení, 4) kontrola nad periferními organizacemi stran, 5) způsob identifikace se stranou. Podle těchto kritérií jsem pak sestavil upravený transformační model, ve kterém byla provedena analýza přeměny masové strany na stranu profesionální volební podle výše zmíněných pěti bodů, jejichž stručná syntéza je uvedena v následující tabulce:

Tabulka č. 2:

	Masová strana	Profesionální volební strana
1)	Masová strana členů řízená byrokraty	Nepočetná strana voličů řízená profesionály
2)	Financování pomocí členských příspěvků	Financování pomocí zájmových skupin a veřejných zdrojů
3)	Převládání vnitrostranických úředníků bez politické funkce	Převládání veřejně volených zástupců
4)	Přímá kontrola nad velkým počtem periferních institucí	Žádná kontrola nad periferními institucemi
5)	Důraz na ideologii	Důraz na volební témata a lídry

Zdroj: autor.

Předtím, než přikročíme k aplikaci těchto kritérií na modelovém případě transformace PCI, bude ještě nutné podrobit některé pasáže teorie kritickému zhodnocení tak, jak jej provedli někteří Panebiancovi následovníci.

4. Kritika Panebiancova modelu

Panebiancovu transformačnímu modelu je nejvíce vytýkána jeho malá průkaznost, nedostatečně definované a vysvětlené pojmy a přílišný důraz na institucionalizaci. Jeho velký kritik izraelský politolog Moshe Maor uvádí tři zásadní vady tohoto modelu. Nedostatek spatřuje v argumentu, že charismatičtí lídři mohou dosáhnout soudržnosti stranických elit bez silné institucionalizace, která je k tomu jinak nutnou podmínkou. Tvrdí, že pouze silně byrokratizované necharismatické strany jsou schopny k takovéto jednotě dospět. Dále se domnívá, že se Panebianco chytil do pastí, když k hodnocení institucionalizace použil ideální typy stran, tj. historicky založené koncepce, podle kterých se strany nemohou zbavit své minulosti.¹⁹ Toto pojetí podle Maora znemožňuje zahrnutí dalších faktorů (pravidla hry, cíle) do celkové analýzy transformace, a tak brání její celkové analýze (Maor 1997: 72). Dále pak Maor Panebiancovi vytýká zbytečné „zveličování“ konceptu institucionalizace, který se tak postupně stal vágním a nepřesným (Maor 1997: 73).

S tímto posledním argumentem se nedá než souhlasit. V kontextu dnešní odborné literatury se můžeme setkat se dvěma různými fenomény nesoucími právě toto pojmenování. Naopak Maorův argument, že procesy uvnitř PCI během 80. let podkopávají Panebiancovu tezi o „úniku od minulosti“, lze úspěšně zpochybnit. Jakákoli strana bude vždy na prvním místě svázána se svojí minulostí, která bude determinovat její transformační kroky. Vedení PCI většinu svých kroků v pozdějších letech své existence přizpůsobovalo právě ohledům na svoji minulost.

Pro účely této práce však mnohem vážnější problém spatřuji v přílišné kategorizaci stran podle zdroje legitimacy a z ní vyplývající premisy, že strana s externí legitimitou mající ve svém čele charismatického lídra nemůže existovat. Podle Panebianca do této kategorie spadají všechny západní komunistické strany, u nichž by tak měla být existence charismatického vůdce předem vyloučena. Pokud se však podíváme na roli, kterou sehrál ve vedení PCI Enrico Berlinguer, dospějeme k závěru, že jeho osoba naplňuje z velké části definici charismatického lídra (obratný řečník respektovaný i svými oponenty a mající vysokou popularitu i u nekomunistických voličů a politiků, který mohl uvést do praxe své ideje, jako byl historický kompromis). Berlinguer byl zároveň schopen udržet jednotu stranických elit, což vyvrací mimo jiné první Maorův argument.

Rovněž externí legitimita italských komunistů, která v jejich začátcích plynula neoddiskutovatelně z podpory Sovětského svazu, se na začátku 80. let stala již jen nostalgickým vzpomínáním nejortodoxnějších straníků. Po oficiálním přerušení vztahů po událostech v Polsku v roce 1981 čerpala PCI legitimitu částečně ze svého boje za práva dělníků („boj o Fiat“, referendum „scala mobile“)²⁰ či z důrazu na témata Nové levice – gender, ekologie, pacifismus. Nelze tedy než provést korekturu Panebiancova modelu se zařazením Italské komunistické strany na pomezí mezi vnitřní a vnější legitimitu, což tak umožňuje alespoň omezenou existenci charismatického lídra. Zároveň zůstává zcela nezpochybnitelné zařazení PCI jako silně institucionalizované strany, která se rozšiřuje pomocí penetrace.

5. Aplikace modelu na případu transformace PCI

Klasifikace PCI podle výše charakterizovaného Panebiancova schématu není tolik jednoznačná jako u jiných, zejména nekomunistických politických stran. Dlouhé období v ilegalitě během Mussoliniho režimu a druhé světové války přerušilo u italských komunistů proces institucionalizace. V poválečném období strana musela přebudovat svoji organizační strukturu jako „nová strana“. Nikdy se také nestala klasickou antisystémovou stranou podle úzké Sartoriho definice a naopak prosazovala „italskou cestu k socialismu“, vyznačující se obranou ústavy a symbolů nové republiky.²¹ Z těchto důvodů měla institucionalizace strany mnohem slabší charakter než například u francouzských komunistů. S nimi je naopak spojovala dostředivá struktura stranických elit, které svůj vnitřní boj vedly pomocí názorových „tendencí“ a nikoli soupeřením stranických frakcí jako u stran rozšiřujících se difúzí (Panebianco 1989: 165).

PCI se tedy fungováním podle koncepce „demokratického centralismu“ a s kapilární strukturou „pobočných organizací“ institucionalizovala pomocí penetrace. Na rozdíl od ostatních komunistických stran západní Evropy však její silnější akcent nacionalistického odkazu (*Resistenza*, Gramsci) a participace na vytvoření poválečné republiky limitovaly silný vliv extrémní legitimacy. Ve výsledku tak můžeme stranický organizační model PCI situovat mezi francouzské komunisty a německou SPD. Tato výjimečnost v rámci komunistických stran pak hrála významnou roli při transformaci na konci 80. let.

Specifická stranická struktura nám dává rovněž odpověď na otázku, proč PCI nenásledovala osud italských křesťanských demokratů a socialistů, kteří byli rozděleni do mnoha frakcí a na začátku 90. let se rozpadli. V PCI se sice již v 60. letech zformovaly antagonistické názorové proudy s rozdílným pohledem na budoucí směřování strany (Giorgio Amendola versus Pietro Ingrao), avšak nikdy nešly mimo rámec „demokratického centralismu“. To dávalo generálnímu tajemníkovi takřka absolutní kontrolu stranického aparátu, díky kterému měl prostředky vybudovat si středovou loajální většinu, jež ho pak bezpodmínečně podporovala.

Pokud se některý názorový proud přeče jen „odvážil“ prosazovat příliš radikální a autonomní politiku (oběma směry), neváhala stranická většina takovou skupinu marginalizovat, takže se její vliv stal postupně zanedbatelným. Tímto procesem si prošli zejména „miglioristé“,²² kteří se svými požadavky na radikální transformaci a úzkou spolupráci se socialisty nikdy nenašli podporu u stranické většiny. Achille Occhetto²³ se raději rozhodl eliminovat jejich vliv na chod strany, takže nakonec tato reformní skupina nehrála v přeměně PCI významnou roli. Přítomna byla nicméně její radikálně reformní rétorika, které zejména před XIX. sjezdem strany Occhetto dopřával sluchu. Podpora „miglioristů“ byla pro něj tehdy velmi důležitá, čemuž podřizoval také svoji rétoriku.

Na druhé straně zpočátku naprosto marginální Cossuttova ortodoxní skupina stalinistů,²⁴ kterou vedení PCI bralo jako nutné zlo a za stranický kolorit, se na závěr transformace stala velkým problémem, jenž významně ztížil stabilizaci přeměněné postkomunistické strany v prvních letech druhé italské republiky. Zatímco mezi stranickým vedením byla podpora radikálně levicových myšlenek vždy nízká (nikdy nepřekonal 5%), čím níže se po patrech strany klesalo, tím podpora narůstala. Když se k tomu přičetlo podcenění dopadu Occhettova „obratu“ na členskou základnu a razance, s jakou generální tajemník tlačil na provedení reformu, počet odpůrců změn dále narůstal. Generální tajemník také až příliš usnadnil odštěpení radikálů a založení *Rifondazione comunista* (PRC). Na jeho obranu je však nutno dodat, že

na XX. sjezdu v Rimini nikdo nemohl očekávat, že Cossutta během následujících 3 měsíců dokáže ze strany odlákat přes 20 % členů. V následujících letech pak PRC působila jako magnet na levicové voliče nespokojené s přílišným příklonem PDS do středu. PDS však zároveň musela činit radikálům značné ústupky, jelikož na polarizované italské politické scéně byli jejím nejbližším koaličním partnerem.

5.1 Kritéria transformace PCI

Nyní přikročíme k přímé aplikaci Panebiancova modelu na transformaci PCI, což nám ukáže, jakou stranou se vlastně stala po své přeměně. Panebianco operuje s modelem přeměny z masové strany na stranu profesionální volební a jako kritéria přeměny si stanovuje pět výše zmíněných charakteristik, podle kterých nyní bude zhodnocena transformace PCI.

- 1) Jako první kritérium si stanovil přeměnu masového byrokratického stranického aparátu na úzkou skupinu profesionálů ve vedení. V 80. letech zaměstnávala PCI na 3 tisíce funkcionářů, jejichž počet v průběhu transformace sice prošel výraznou redukcí, tento stav však měl ještě daleko k malému počtu profesionálů. Ještě v roce 1994 bylo v PDS 640 funkcionářů, na II. sjezdu strany v roce 1997 tvořili 18 % delegátů a na sjezdu nástupnické DS v roce 2000 pak 12 % (Bellucciet al. 2000: 68). Debyrokratizace strany tak na začátku 90. let postupovala příliš pomalým tempem a i dnešní PD má strukturu založenou na nad-representování stranické byrokracie, která nepodněcuje participaci občanů na politickém dění, ale naopak v nich vzbuzuje pocit, že strana je užitečná pouze pro ty, kteří chtějí udělat kariéru (Bellucci et al. 2000: 81). Rovněž počet členů strany, přestože se během transformace dramaticky snížil, zůstal mezi nejvyššími v Evropě, což straně znemožnilo dosáhnout klasického catch-all modelu s malou členskou základnou. Místo toho zůstala někde na polovině cesty mezi masovou stranou a Panebiancovým konceptem.
- 2) Dalším kritériem je relokace hlavních příjmů strany z poplatků za členství na financování skrze zájmové skupiny a veřejné zdroje. Velký úbytek členů strany (ještě v 80. letech měla PCI 1,5 milionu členů, v roce 1994 PDS 690 tisíc a v roce 2006 měla DS 615 tisíc členů)²⁵ znemožnil nadále stranické aktivity financovat pomocí členských příspěvků. Strana, která na rozdíl od svých soupeřů v italské politice nikdy nedisponovala bohatými sponzory, v současnosti čerpá téměř veškeré své příjmy z tzv. „volební náhrady“ (*rimborso elettorale*). Jelikož Italové referendem v roce 1993 zakázali financování politických stran z veřejných peněz, politici vymysleli náhradu v podobě zpětné „volební náhrady“ podle počtu získaných křesel v konkrétních volbách na podobném principu, podle kterého se rozdělují peníze v České republice. Jediný rozdíl spočívá ve výši těchto „náhrad“, které v Itálii obvykle dosahují až pětinasobku peněz investovaných do volební kampaně. Strana tak pokryje výdaje na celý svůj provoz a není již více závislá na členských příspěvcích, ani jiných zdrojích příjmů (v případě PCI to byly miliony dolarů posílané v hotovosti ze SSSR až do definitivní roztržky v roce 1981). Podle tohoto kritéria tedy PDS vyšla z transformace jako čistá profesionální volební strana orientovaná na volební zisk.
- 3) Podle tohoto kritéria mělo ve straně dojít k přesunu výkonné moci od vnitrostranických úředníků bez politických funkcí na veřejně volené zástupce (poslanci, senátoři, prezidenti regionů, starostové). Zatímco ještě v roce 1997 bylo více než 60 % vyšších stranických funkcí obsazeno funkcionáři, v roce 2000 tento údaj klesl na 26 %. Stejným způsobem pak

vzrostlo zastoupení veřejně volených zástupců (Bellucci et al. 2000: 69). Politická centralita stranických funkcionářů se tedy postupem času redukovala na velmi nízkou úroveň, takže i podle této charakteristiky můžeme hodnotit přeměnu PCI na profesionální volební stranu jako úplnou.

- 4) S rozpadem politických subkultur se měla strana vzdát kontroly nad svými periferními institucemi a nechat je fungovat nezávisle. Transformovaná PDS vskutku ztratila pedagogickou funkci vůči společnosti, kterou vykonávala PCI jako masová strana. PDS se postupně zbavila kontroly nad všemi svými „pobočnými“ institucemi, zejména se to týkalo kontroly stranických médií a vlivu v odborech. I v tomto bodě tedy strana splnila Panebiancovo transformační kritérium.
- 5) Posledním a také nejproblematictější bodem je přeměna z důrazu strany na ideologii na důraz na personalizovanou stranu, která jako zásadní vidí pouze volební témata. Toto kritérium je třeba vztáhnout k členské základně a hodnotit tak, nakolik se nálady mezi obyčejnými straníky (popřípadě delegáty sjezdu) liší od oficiálně proklamované stranické linie. K pochopení této dynamiky uvnitř transformované strany nám nejlépe poslouží průzkumy, ve kterých straníci odpovídali na otázky zaměřené na jejich vnímání ideologického směřování strany. Z jejich odpovědí pak vyplývají překvapivé údaje. Zatímco na XX. sjezdu PCI v roce 1990 se podle odpovědí označilo 61 % delegátů za pragmatiky a 37 % za příznivce ideologie v politice (toto rozdělení kopírovalo rovněž podporu reformám), na sjezdu DS v roce 2000 byl trend přesně opačný – 46 % se označilo za pragmatiky a 54 % za stoupence zachování stranické ideologie (Bellucci et al. 2000: 94). Přetrvání ideologického zaměření strany dokládají další čísla ze sjezdu DS – 62 % delegátů se domnívalo, že pravou podstatou kapitalismu je vykořisťování člověka člověkem; 61 % bylo toho názoru, že se vůči minulosti zvětšily sociální rozdíly a 67 % delegátů bylo proti výuce náboženství ve školách. Opačné tendence se naopak objevily u otázek, které nebyly spojené s tradiční ideologií PCI, takže delegáti mohli odpovídat bez ideologické zaujatosti – 57 % z nich bylo pro dekriminizaci drog pro osobní potřebu, 68 % pro právo na eutanázii a 74 % se domnívalo, že by homosexuální páry měly mít stejná práva jako tradiční rodina (Bellucci et al. 2000: 141–149).

Z ideologického hlediska členské základny tedy transformace strany završena nebyla. Stále v ní zůstal přítomen silný prvek tradiční ideologie vycházející z dlouho se vyvíjejících „levicových“ myšlenek ve straně dříve reprezentovaných Ingravovým názorovým proudem. Na sjezdu DS v roce 2000 ho např. zastupovala skupina nazvaná „Nová levice“, která obdržela podporu 20 % delegátů. Význam ideologických kořenů se pak ještě zvýšil s vytvořením PD z několika různorodých politických subjektů, z nichž každý se pro své přežití uvnitř strany snaží udržet svůj ideologický profil. Rozhodně se tedy nedá říci, že by transformace PCI přinesla výraznou deideologizaci strany, stejně tak důraz na volební lídry je ve straně zřejmě menší než u jejich politických konkurentů. Ve třech parlamentních volbách (1996, 2001 a 2006) dokonce ani nebyla schopna prosadit si svého lídra do čela volební koalice.²⁶

Z celkového pohledu měla transformace PCI podle Panebiancova modelu rozporuplné výsledky. Zatímco své financování, zetištění portfolia „pobočných“ organizací“ a předání výkonné moci veřejně voleným zástupcům strana zvládla velmi dobře, tak na poli redukce členské základny, zefektivnění stranické byrokracie a překonání ideologického břemene komunistické minulosti PDS a její následovnice zatím selhávají. Výsledkem pak je zcela

transformovaná strana, která v sobě stále nese příliš velké ideologické rozpory, rozsáhlý byrokratický aparát a slabou pozici volebního lídra.

6. Závěr

Hodnocení přeměny PCI směrem k profesionální volební straně podle upraveného Panebiancova schématu nám tedy umožňuje relativně přesně stanovit úplnost či částečnost této transformace. Z toho důvodu se domnívám, že takto zvolená metoda se jeví jako velmi vhodná k aplikaci také u ostatních komunistických stran v západní Evropě. V kontextu přeměny klasických masových stran s vnitřní strukturou demokratického centralismu jsou kritéria tohoto schématu přesnější při hodnocení úplnosti přeměny než například aplikace modelu kartelové strany. Podle Katze a Maira je taková strana ve své organizační struktuře charakterizována tzv. *stratarchií*, tedy decentralizovaným uspořádáním, kde jednotlivé úrovně nabývají relativní autonomie, zatímco nadále probíhá proces atomizace, který dále oslabuje vliv členské základny (Katz a Mair 1995: 18). Tato charakteristika samozřejmě velmi přesně vystihuje strukturu současné Demokratické strany. Abychom však mohli plně využít Katz-Mairův model pro analýzu transformace PCI, musí zkoumaný subjekt splňovat další základní premisu kartelové strany, a to její sklon k uzavírání kartelových dohod vůči „nově příchozím“ (neopopulisté, zelení, libertariáni). PDS a většina ostatních nástupnických stran²⁷ naopak vždy usilovaly o maximální inkorporaci nových levicových subjektů. Z tohoto důvodu se pak jeví následující aplikace kritérií přeměny v rámci modelu kartelových stran jako velmi problematická.

„Konkurenčním“ modelem, který se pokouší nalézt interpretační rámec transformací komunistických stran, je pak v úvodu zmíněné schéma Anny Bosco. Ta dělí proces přeměny stran do celkem 4 fází (protirežimní strana – subjektivně prorežimní strana – objektivně prorežimní strana – vládní strana), v nichž zkoumá modalitu přizpůsobení se systému a také indikátory této adaptace (Bosco 2000: 57). Jak poznamenávají Hloušek s Kopečkem, toto schéma je relativně přehledné a dá se podle něj snadno identifikovat míra transformace strany a adaptace na nové podmínky (Hloušek a Kopeček 2002: 33). Na druhou stranu Bosco zkoumá pouze roli strany uvnitř systému a její legitimitu. Zcela se tak vyhýbá otázce stranické organizace, která hraje zásadní roli zejména u transformace komunistických stran, které se snažily přeměnit svoji klasickou robustní masovou strukturu hierarchicky řízenou podle konceptu demokratického centralismu. Rovněž směřování k Panebiancově profesionální volební straně jako finální fázi transformace lze lépe analyzovat, než poněkud vágní koncept „vládní strany“ jako strany, která překonala *conventio ad excludendum*²⁸ a získala přímou účast ve vládě (Bosco 2000: 58).

Pro účely aplikace Panebiancova modelu na transformaci komunistických stran bylo použito jeho užšího užití v západoevropských politických systémech. Pokud bychom chtěli jeho aplikaci rozšířit také na země střední a východní Evropy, bylo by nutné vyzkoušet tento model na více případových studiích než jen na případu Italské komunistické strany. Domnívám se však, že pro dokázání vhodnosti modelu pro hodnocení transformace západoevropských komunistických stran je užití právě této jedné případové studie dostačující.

Pokud bychom chtěli zkoumat transformaci stran v bývalém východním bloku, jako vhodný model se nám nabízí koncept, jehož autorem je John T. Ishiyama. Ten ve svém konceptu

vychází ze stranické typologie Herberta Kitchelta, popisující nástupnické subjekty masových komunistických státostran sovětského bloku ne jako jednolitý blok catch-all stran, ale jako strany programové a strany klientelistické. *Programové strany* si podle něj zachovávaly určité prvky z masových stran, zejména pak přetrvávající dominantní roli stranického vedení a vliv stranických aktivistů. Programové strany se také vyznačují snížením důležitosti ideologie, avšak v jejich stranických programech je ideologická koherence stále přítomna. Rovněž dochází k výrazné redukci členské základny a jejího významu (Ishiyama 1999: 137). Dá se tak konstatovat, že model programové strany má podobné znaky jako Kirchheimerova catch-all strana. Druhý typ strany zmíněný Kitcheltem, *klientelistická strana*, vykazuje naopak rysy podobnosti s modelem kartelové strany. Je napojená na státní aparát a řídí ji stranická elita, které je podřízena relativně početná členská základna, která však svoji strukturou připomíná spíše vazby patron–klient známé u stran notabilátu z 19. století (Kitschelt 1995: 447–472).

Přestože je Ishiyamovo dělení vhodné pro analýzu organizace nástupnických stran v post-komunistickém prostoru, pro zachycení transformace západoevropských komunistických stran opomíjí některé znaky, které jsou důležité u přeměny strany z jedné demokratické organizační struktury v jinou (způsob financování strany, vnitřní struktura členské základny či vztah s „vedlejšími organizacemi“).

Závěrem tak lze shrnout, že Panebiancův model lze využít k hodnocení transformací komunistických stran v západní Evropě a že dokonce v mnoha ohledech předčí i jiná hodnotící schémata. Přestože se jedná o koncepci, která byla poprvé uveřejněna v polovině 80. let, její modifikací a upravením do podmínek po konci studené války jsme získali model, který nám může sloužit jako chybějící jednotný teoretický rámec pro transformaci komunistických stran s ohledem na jejich měnící se strukturu a stranickou organizaci.

Poznámky:

1. Angelo Panebianco dlouhodobě působí na Fakultě politických věd Boloňské univerzity a patří k předním italským politologům současnosti. Jeho dílo *Modelli di partito: organizzazione e potere nei partiti politici* vyšlo poprvé v roce 1982. Od té doby tato kniha vyšla v překladu v anglickém, španělském, portugalském a japonském jazyce.
2. Pro účely této studie si dovoluji pominout zakladatele samotné teorie politických stran Moiseje Ostrogorského a Jamese Bryce.
3. V této studii vycházím z originální Michelsovy práce v italštině, *Sociologia del partito politico nella democrazia moderna: studi sulle tendenze oligarchiche degli aggregati politici*, vydané v roce 1912. V českém překladu pak dílo pod názvem *Strany a vůdcové* vyšlo v Orbisu v roce 1931.
4. Viz Lipset, Seymour Martin. 1956. *Union Democracy: the internal politics of the International Typographic Union*. New York: Free Press.
5. Velmi dobrou analýzu Michelsova železného zákona zpracoval ve své studii Darcy Leach (Leach 2005).
6. V italském odborném kontextu se s odkazem na Gaetana Moscu používá pojem „strana elit“. Duverger používá termín „strana kádrů“, zatímco v českém prostředí s negativním vztahem k pojmu kádr převažuje Charlotův termín „strana notáblů“, kterého se pro účely této studie budeme držet (Novák 2011: 554).
7. Například francouzská Radikální strana byla v jeho očích stranou elit, zatímco podobně strukturovanou a programově blízkou socialistickou stranu (tehdy pod zkratkou *SFIO*) považoval za klasickou masovou stranu.

8. Catch-all stranami se však podle této teorie mohly stát pouze velké celonárodní strany.
9. Kirchheimer měl v dobré paměti neslavný konec Výmarské republiky. V 60. letech pak hleděl s podezřením na vládu Charlese De Gaulla ve Francii a do protikladu dával demokracii v USA (Kirchheimer 1955: 379).
10. Činí tak ve zjevné narážce na Duvergerovu teorii „sinistrismu“, která přinese dominanci masových social. stran. Epstein sice používá pojmu „nákaza zleva“ (*contagion from the left*), ale tato studie se bude držet české terminologie Miroslava Nováka používajícího právě pojmy dextrismus a sinistrismus (Novák 1997: 154).
11. Vůdčím představitelem italských „elitistů“ byl Gaetano Mosca, pro kterého typickou politickou sektou bylo hnutí Mladá Itálie Giuseppe Mazziniho (Mosca 1947).
12. Toto období se zapsalo do dějin jako „*trasformismo*“ (Palma 1867).
13. První fakulta politických věd byla založena v roce 1925 na univerzitě v Perugii Sergiem Panunziem, revolučním syndikalistou a hlavním teoretikem fašismu 20. let, mj. autorem slavné definice fašismu jako „revolučního konzervatismu“ (Panunzio 1925).
14. Michels se domníval, že takto jednají rovněž strany ovládané oligarchií. Klasická práce podporující sociologický předsudek (Eldersweld 1964).
15. Tato charakteristika je zjevnou narážkou a parafrází na slavný Burkeův popis politické strany jako uskupení lidí, kteří se sjednotili za prosazení národního zájmu okolo jednotlivých principů, na kterých se všichni shodnou (Pombeni 2010: 52).
16. V originále pod pojmem *maturità organizzativa* (Panebianco 1989: 53).
17. Tyto organizace se staraly o vzdělání, volný čas a nezřídka také o zaměstnání příslušníků dané subkultury. Autorem citované definice je italský politolog Renato Mannheim (Mannheimer a Sani 1986: 164).
18. Pojem „systémnost“ vychází z anglického originálu *systemness*, znamenajícího stav komplexního systému či fenoménu, ve kterém jsou jednotlivé elementy navzájem propojeny a vykazují společné znaky. Samotný pojem „systémnost“ se poprvé objevil v holandské psychiatrické studii z roku 1986 o holandském systému zdravotnictví (Hutschemaekers, Koekkoek a Van Meijel 1986: 283–291).
19. Panebianco přímo uvádí, že „žádná instituce nemůže uniknout své minulosti“ (Panebianco 1989: 7).
20. „Boj o FIAT“ byla neúspěšná kampaň PCI proti masovému propouštění dělníků z FIATu v roce 1980. *Scala mobile* pak bylo komunisty iniciované neúspěšné referendum za zrušení maximálního možného zvýšení mezd zavedeného vládou v reakci na ekonomickou krizi a rychle rostoucí inflaci (Spotts a Wieser 1986: 74).
21. Podle úzké Sartoriho definice je základním znakem antisystémové strany ideologické podkopávání systému, ve kterém působí. Samotnou PCI pak řadil na rozhraní strany extrémní a izolované (Sartori 2001: 80).
22. „Miglioristé“ byli reformní skupinou uvnitř PCI nejvíce propagující sociálnědemokratické směřování strany. Mezi hlavní historické reformní postavy patřili Giorgio Amendola a Giorgio Napolitano.
23. Achille Occhetto byl posledním generálním tajemníkem PCI v letech 1987–1991 a byl také hlavním organizátorem přeměny strany na Stranu demokratické levice (PDS).
24. Armando Cossutta stál v čele ultraortodoxní skupiny straníků, která dostávala finanční pomoc z Moskvy a která se negativně stavěla k jakémukoli pokusu o reformy.
25. strana má v současnosti 831 tisíc členů (údaje k roku 2011), což z ní činí stranu s největší členskou základnou v Evropě před německou CDU a španělskou Lidovou stranou. Oficiální stránky PD, (<http://www.partitodemocratico.it/doc/93088/>).
26. Pouze dvakrát zatím vedl středolevé uskupení lídr PDS/PD. Jak Occhetto v roce 1994, tak i Veltroni o 14 let později utrpěl velkou porážku od Berlusconiho uskupení.
27. Držím se zde obecně zavedeného pojmu „nástupnická strana“ (*successor party*), který se užívá zejména pro politické subjekty bývalého sovětského bloku (Ishiyama 1999, Grzymala-Busse 2002). Shledávám ho však velmi případný i pro užívání v terminologii západoevropských komunistických stran. Jak správně poznamenávají Hloušek s Kopečkem, jde o zastřešující pojem pro strany, které

jsou spojeny s předchozím komunistickým subjektem, ovšem s tím, že jejich současná identita může být značně rozdílná (Hloušek a Kopeček 2002: 13).

28. *Conventio ad excludendum* neboli „dohoda o vyloučení“, je dohoda stran uvnitř systému mířená proti straně stojící mimo tento systém za účelem zabránění jejího přístupu k moci. Důraz na tuto dohodu se objevuje zejména u italských autorů, jelikož s ní mají přímou zkušenost ze své domácí politiky. Během 1. republiky existoval tzv. „ústavní oblouk“ stran, které se mimo něj snažily udržet jak neofašistickou MSI, tak po většinu času také PCI.

Použité zdroje:

- Bellucci, Paolo et al. 2000. *Pci, Pds, Ds. La trasformazione dell'identità politica della sinistra di governo*. Roma: Donzelli.
- Bosco, Anna. 2000. *Comunisti. Trasformazioni di partito in Italia, Spagna e Portogallo*. Bologna: Il Mulino.
- Broughton, David. 1999. *Changing Party Systems in Western Europe*. London: Pinter.
- Dahlgren, Peter. 1995. *Television and the Public Sphere*. Thousand Oaks: Sage.
- Duverger, Maurice. 1992. *Les partis politiques*. Paris: Seuil.
- Eldersweld, Samuel. 1964. *Political Parties: a behavioral analysis*. Chicago: McNally.
- Epstein, Leon. 2000. *Political Parties in Western Democracies*. New Brunswick: Transaction.
- Grzymala-Busse, Anna. 2002. „The Programmatic Turnaround of Communist Successor Parties in East Central Europe“. *Communist and Post-Communist Studies* 35, č. 1, 51–66.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Karolinum.
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2002. „Nástupnické komunistické strany a jejich typologizace.“ In: *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*. Eds. Vít Hloušek a Lubomír Kopeček. Brno: Masarykova univerzita, 10–37.
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2010. *Politické strany: původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Praha: Grada.
- Illardi, Massimo a Accornero, Aris. 1982. *Il Partito comunista italiano. Struttura e storia dell'organizzazione*. Milano: Feltrinelli.
- Ishiyama, John. 1997. „The Sickle or the Rose?“ *Comparative Political Studies* 30, č. 3, 299–333.
- Ishiyama, John. 1999. „The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics.“ *Political Research Quarterly* 52, č. 1, 87–112.
- Katz, Robert a Mair, Peter. 1995. „Changing Models of Party Organization and Party Democracy.“ *Party Politics* 1, č. 1, 5–28.
- Kirchheimer, Otto. 1955. „Politics and Justice.“ *Social Research* 22, 377–398.
- Kirchheimer, Otto. 1966. „The Transformation of the Western European Party Systems.“ In: *Political Parties and Political Development*. Ed. Joseph LaPalombara. Princeton: Princeton University Press, 178–212.
- Kitschelt, Herbert. 1995. „Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions.“ *Party Politics* 1, č. 4, 447–472.
- Kitschelt, Herbert a Mansfeldová, Zdena. 1999. *Post-Communist Party System. Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Redix.
- Krouwel, André. 2003. „Otto Kirchheimer and the Catch-all Party.“ *West European Politics* 26, č. 2, 23–40.
- Le Bon, Gustave. 1895. *Psychologie des foules*. Paris: Félix Alcar.
- Leach, Darcy. 2005. „The Iron Law Again? Conceptualizing Oligarchy Across Organizational Forms.“ *Sociological Theory* 23, č. 3, 312–337.
- Lipset, Seymour Martin. 1956. *Union Democracy: The Internal Politics of the International Typographic Union*. New York: Free Press.

- Lipset, Seymour Martin a Rokkan, Stein. 1967. *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Mair, Peter. 1997. *Party System Change: Approches and Interpretations*, Oxford: Oxford University Press.
- Mannheimer, Renato a Sani, Giacomo. 1986. „Electoral Results and Political Subculture“. In: *Italian Politics Review vol. 1*. Eds. Robert Leonardi a Raffaella Nanetti. London: Francis Pinter.
- Maor, Moshe. 1997. *Political Parties and Party Systems*. London: Routledge.
- Michels, Robert. 1912. *La sociologia del partito politico nella democrazia moderna : studi sulle tendenze oligarchiche degli aggregati politici*. Torino: Unione tipografico-editrice torinese.
- Michels, Robert. 1931. *Strany a vůdcové: k sociologii politického stranictví*. Praha: Orbis.
- Mosca, Gaetano. 1947. *Elementi di scienza politica 1*. Bari: Laterza.
- Novák, Miroslav. 1997. *Systémy politických stran: úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: SLON.
- Novák, Miroslav. 2011. „Strany a stranické systémy.“ In: *Úvod do studia politiky*. Eds. Miroslav Novák et al. Praha: SLON, 548–599.
- Palma, Luigi. 1867. *Del principio di nazionalità nella moderna società europea*. Milano: Biblioteca Utile.
- Panebianco, Angelo. 1986. *Manuale di scienza politica*. Bologna: Il Mulino.
- Panebianco, Angelo. 1989. *Modelli di partito: organizzazione e potere nei partiti politici*. Bologna: Il Mulino.
- Panunzio, Sergio. 1925. *Lo stato fascista*. Bologna: Cappelli.
- Pasquino, Gianfranco a Hellman, Stephan. 1992. *Italian politics: a review 7*. London: Francis Pinter.
- Pasquino, Gianfranco. 1993. „Programmatic renewal and much more: from the PCI to the PDS.“ *West European Politics* 16, č. 1, 156–173.
- Pombeni, Paolo. 2010. *La ragione e la passione. Le forme della politica nell'Europa contemporanea*. Bologna: Il Mulino.
- Sartori, Giovanni. 1989. „Videopolitica.“ *Rivista italiana di scienza politica* 19, č. 2, 185–198.
- Sartori, Giovanni. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: SLON.
- Sartori, Giovanni. 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK.
- Schlesinger, Mildred. 1978. „The Cartel des Gauches: Precursor of the Front Populaire.“ *European Studies Review* 8, č. 2, 211–234.
- Schlesinger, Joseph a Schlesinger, Mildred. 2006. „Maurice Duverger and the Study of Political Parties.“ *French Politics* 4, 58–68.
- Spotts, Frederic a Wieser, Theodor. 1986. *Italy: A Difficult Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strmiska, Maxmilián et al. 2005. *Politické strany moderní Evropy: analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál.
- Weber, Max. 1946. *Essays in Sociology*. Oxford: Oxford University Press.